

Szkolnictwo krasnostawskie od powstania listopadowego do pierwszej wojny światowej

Upadek powstania listopadowego (1830-1831) zaprzepaścił na kilka następnych dziesięcioleci nadzieje niepodległościowe Polaków w Królestwie Polskim. Polski czyn zbrojny stanowił dla Mikołaja I argument słuszności polityki rusyfikacyjnej, prowadzonej przez niego od momentu objęcia tronu carskiego w 1825 r. Ogłoszony w 1832 r. *Statut Organiczny* stanowił legislacyjną podbudowę na drodze ku pełnej unifikacji Kongresówki z Imperium Romanowów. System represji był bardzo dotkliwy i długotrwały, ingerował we wszystkie dziedziny życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturalnego Królestwa Polskiego (*epoka Paskiewiczowska*: 1832-1856).

W 1833r. ogłoszono w Królestwie Polskim ustawę szkolną wzorowaną na rosyjskiej ustawie szkolnej z 1828 r. W końcu lat trzydziestych XIX w. utworzono Warszawski Okręg Naukowy, podporządkowany bezpośrednio dyrektywom płynącym z Petersburga. Jednocześnie wprowadzono w życie nową ustawę szkolną (Uwarowa z 1840 r.), znoszącą m.in. nauczanie w szkołach historii i języka polskiego¹.

W końcu lat trzydziestych XIX w. w Krasnymstawie funkcjonowało 5 szkół elementarnych. Były to tzw.: wyższa szkoła męska (od 1835 r.), wyższa szkoła żeńska (od 1820 r.), niższa szkoła męska (geneza szkoły sięga 1557 r.), szkoła rzemieślniczo-niedzielną (od 1835 r.) oraz szkoła prywatna dla dziewcząt Anny Pęczarskiej (od 1840 r.)² W skład krasnostawskiego obwodu szkolnego wchodziły szkoły w Chełmie,

¹ Patrz: K. Poznański, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831-1869. Lata zmagania i nadziei. Przebudowa systemu szkolnictwa i wychowania w Królestwie Polskim w latach 1831-1869*, cz. 1, Warszawa 2001, wyd. APS (korekty prawne w organizacji szkolnictwa wprowadzono w l. 50. XIX w.).

² K. Poznański, *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831-1870*, Warszawa 1993, s. 382. (omówienie działalności szkół rzemieślniczo-niedzielnych wymaga osobnej rozprawy. Pierwsza tego

Gorzkwie, Pawłowie, Sawinie, Tarnogórze, Turobinie, Żółkiewce, Czuczycach i w Wysokiem. Szkoły te mieściły się zwykle w pomieszczeniach wynajmowanych, często drewnianych, rzadziej w kamiennych. W omawianym okresie do szkół krasnostawskich uczęszczało zaledwie 111 dzieci na blisko 100 tys. mieszkańców zamieszkujących obwód szkolny³.

W roku szkolnym 1838/39 na obszarze całej Dyrekcji Szkolnej Lubelskiej do szkół zapisanych było zaledwie 4.485 dzieci. Liczbę osób uczących się do ogółu mieszkańców miała się jak 1:144. (sic!).⁴

W 1845 r. krasnostawski obwód szkolny liczył 18 szkół elementarnych, w tym 3 szkoły rzemieślniczo-niedzielne (Krasnystaw, Chełm, Żółkiewka). W każdej z tych szkół nauczaniem zajmował się jeden pedagog. Edukacją (obowiązku szkolnego nie było) objęto 426 dzieci (w tym 136 dziewczęta). W przeważającej większości były to dzieci wyznania rzymskokatolickiego (366), w dalszej kolejności greckokatolickiego (27), ewangelickiego (15) i mojżeszowego (5). Jeżeli chodzi o przynależność stanową to 314 dzieci pochodziło z mieszczan, 40 ze szlachty, a 70 ze stanu chłopskiego⁵. Stan szkolnictwa z 1845 r. utrzymał się w niemal w niezmienionej postaci przez następne piętnastolecie aż do wybuchu kolejnej insurekcji narodowej (powstania styczniowego 1863-1864).

Kłęska kolejnego zrywu narodowego skutkowałą nową falą rusyfikacji. Car Aleksander II zerwał z polityką ustępstw względem Królestwa, przypadających na czasy osłabienia wpływów politycznych Rosji w trakcie wojny krymskiej (1853-1856). Słabość Rosji pozwoliła na częściową liberalizację życia politycznego w Kongresówce, widoczną w końcu lat pięćdziesiątych i na początku lat sześćdziesiątych XIX w. (tzw. *odwilż posewastopolska*). W dziedzinie szkolnictwa wymownym tego przykładem było m.in. przywrócenie w 1861 r. Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zgoda cara na otwarcie Uniwersytetu Warszawskiego (zamkniętego w 1832 r.), wreszcie reforma szkolna Aleksandra hr. Wielopolskiego z 1862 r., której nadrzędnym ogniwem było spolszczenie oświaty. Przegrana Królestwa w wojnie polsko-rosyjskiej zaprzepaściła wszelkie szanse na realizację wspomnianych reform.

W 1867 r. przywrócono Warszawki Okręg Naukowy na czele którego stanął Niemiec Teodor Witte. Pięć lat później, kolejny minister oświecenia publicznego Dymitr Tołstoj zatarł różnice w organizacji szkolnictwa między Kongresówką i Rosją.

typu szkoła powstała w Królestwie Polskim w Warszawie, w 1817r., następnie w Lublinie (1819 r.), Hrubieszowie (1825 r.). Do 1835 r. w guberni lubelskiej prowadziło działalność 10 szkół rzemieślniczo-niedzielnych); porównaj: K. Poznański, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831-1869. Lata zmagani i nadziei. Przebudowa systemu szkolnictwa i wychowania w Królestwie Polskim w latach 1831-1839*, Wyd. APS, cz.1, Warszawa 2001, s. 117, 137, 140, 181 (nauczyciele, uczniowie, uposażenie, fundusze szkół krasnostawskich w latach 30. XIX w.); K. Poznański, *Oświata (...)*, t. 2., s. 33, 39, 43, 47, 50, 51, 52, 53, 57, 130, 131, 132 (organizacja szkoły rzemieślniczo-niedzielnej w Krasnymstawie).

³ Tenże, s. 382 i 442. (w szkole wyższej męskiej naukę pobierało 19 chłopców, w wyższej żeńskiej – 18 dziewcząt, w niższej męskiej – 21 chłopców, w niedzielno-rzemieślniczej – 45 chłopców, a w szkole prywatnej (żeńskej) – 8 dziewcząt. W obwodach szkolnych: lubelskim, zamojskim i hrubieszowskim do szkół uczęszczało ok. 3 tys. dzieci na ponad pół miliona mieszkańców).

⁴ Tenże, s. 53.

⁵ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 105.

Apogeum rusyfikacji w Królestwie przypada na lata kuratorii warszawskim okręgiem naukowym Nikołaja Apuchтина (1879-1897), w okresie słusznie nazwanym *nocą apuchtinowską*.

Gubernia Lubelska, podobnie jak pozostałe 9 guberni Królestwa, po 1867 r. wchodziła w skład Okręgu Naukowego Warszawskiego. Naczelna organizacja szkolną dla guberni stanowiła Chełmska Dyrekcja Naukowa. W 1895 r. pod jej zarządem znajdowało się 586 szkół elementarnych, 8 szkół średnich oraz 17 szkół prywatnych. W 1910 r. działało 614 szkół elementarnych, 14 szkół średnich, 48 szkół prywatnych (chrześcijańskich). Ogółem do szkół uczęszczało 53 tys. dzieci. Gubernia liczyła 1,5 mln mieszkańców⁶.

Krasnostawskie szkolnictwo – jak w poprzednich dziesięcioleciach – opierało swe funkcjonowanie na 5 szkołach elementarnych. Dwie szkoły zlokalizowane były w centrum miasta, pozostałe na przedmieściach: Krakowskim, Zakręciu i Zastawiu. Każda z tych szkół była jednoklasowa. W całym powiecie krasnostawskim funkcjonowało łącznie 40 szkół (w tym 8 cerkiewnych). Szkoły te były jednoklasowe. W 1912 r. ba terenie powiatu uczyło się 3049 dzieci (w tym 353 dzieci w szkołach cerkiewnych)⁷.

Obok szkół elementarnych, zorganizowanych bezpośrednio przez władze rosyjskie, działały w Krasnymstawie 2 szkoły prywatne. Jedną z nich prowadził Moszek Rozenszpir (od 1890 r.). Był to cheder dla chłopców żydowskich, zlokalizowany na ul. Podwalnej 29.

Drugą szkołę prowadziła Klementyna Żymierska. W 1912 r. uczęszczało do niej 45 uczniów (w tym także dziewczęta). Należy podkreślić, że władze carskie niechętnie wydawały pozwolenie na prowadzenie szkół prywatnych, które trudno było poddać dokładnej kontroli. Więcej takich szkół uruchomiono w Królestwie po 1905 r. na fali wydarzeń rewolucyjnych, które nie ominęły również powiatu krasnostawskiego⁸.

Krasnostawskie szkoły miejskie zapewniały rocznie naukę dla kilkuset dzieci. W 1906 r. uczyło się 265 dzieci, w 1911-390, zaś w 1912 już ponad 500 dzieci (z tego w szkole na Zakręciu: 86 dzieci, na Zastawiu 74, na Krakowskim Przedmieściu 60, w szkole męskiej 70, w szkole żeńskiej 63 oraz w szkole prywatnej 45 dzieci).⁹ W powiecie Krasnostawskim liczba uczących się dzieci wzrosła ponad dwukrotnie pomiędzy 1891 a 1914 r.¹⁰

⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej KGL), sygn. 1910:43 II ST; patrz też: H. Wierciński, *Opis statystyczny Guberni Lubelskiej...* (na terenie guberni lubelskiej istniała jedna szkoła wyższa w Nowej Aleksandrii (Puławach). Był to Instytut Politechniczny i Rolniczo Leśny. Szkoły elementarne miały charakter szkół typu: wiejskiego, gminnego, miejskiego, cerkiewnego, ewangelickich kantoratów, szkół żydowskich).

⁷ APL, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1677, 1678, 1686, 1926; tamże, KGL, sygn. 1912:33 II; patrz też *Obzor Lublinskoj Guberni* za rok 1906 (szkoły cerkiewne powstawały w powiecie krasnostawskim po 1906 r. Nie było jednak żadnej szkoły tego typu w samym Krasnymstawie).

⁸ APL, KGL, 1912:33 II.

⁹ Dane na podstawie: *Obzor Lublinskoj Guberni* za 1906, 1912 rok, APL, KGL sygn. 1912: 33 st. II.

¹⁰ APL, KGL, sygn. 1891:25, APL, KGL 1912:33 II (w roku szkolnym 1891/1892 uczyło się 1477 dzieci, w 1912 r. – 3.250 dzieci).

W szkołach tych przeważały dzieci i młodzież wyznania rzymsko-katolickiego. Przykładowo w 1891 r. w szkołach miejskich Krasnegostawu przebywało 167 dzieci katolików, 11 dzieci prawosławnych oraz 21 żydowskich¹¹. W 1908 r. w szkole żeńskiej naukę pobierały 22 dziewczynki wyznania katolickiego, 20 mojżeszowego i 10 prawosławnego. W szkole męskiej zaś uczyło się 52 chłopców katolików, 10 prawosławnych i 8 żydowskich¹². Przewaga uczących się w szkołach dzieci i młodzieży wyznania rzymsko-katolickiego znajduje odzwierciedlenie w ogólnej liczbie mieszkańców miasta, w którym przeważali Polacy.¹³

Szkoły rządowe w Krasnymstawie utrzymywały się z funduszy miejskich (magistratu miasta) oraz w mniejszym stopniu ze składek pieniężnych zebranych od mieszkańców miasta. W roku 1876 na 323 ruble przeznaczone na utrzymanie szkoły żeńskiej – 74 uzyskano drogą zbiórki od mieszkańców. Z kolei w 1911 r. z 801 rubli wyasygnowanych na utrzymanie tej szkoły ze składek uzyskano 235 rubli¹⁴. Koszty utrzymania poszczególnych szkół miejskich w roku szkolnym 1889/1890 ilustruje poniższa tabela:

Lata 1889 - 1890					
opłaty (w rublach)	Szkoły				
	męska	żeńska	Zakręcie	Krakowskie Przedmieście	Zastawie
płaca nauczyciela	300	250	150	150	150
najem pomieszczenia	66	130	100	-	-
ogrzewanie	50	30	24,60	24,80	34,80
najem ogrodu	15	15	15	15	15
materiały piśmienne	13,60	7	7,80	9	8
najem stróża	24	21	22	22	22
książki	10	2	7,50	12	6
nagrody	4,20	4,20	4,20	4,20	4,20
Rok 1889	682,80	459,20	336,50	243	240
Rok 1890	778,20	617,20	423,10	328	326,20

Źródło: APL, RGL AI 1890: 101.

Płaca nauczycielki szkoły żeńskiej z 1875 r. wynosiła 100 rubli, koszt najmu lokalu wynosił 45 rubli, zaś ogrzewania 20 rubli. W roku 1911 w tej samej szkole pensja nauczycielki wynosiła 320 rubli, koszt najmu 240 rubli, a ogrzewania 91 rubli.

¹¹ Tamże, sygn. 1891:25.

¹² Patrz: tamże, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1677, 1678.

¹³ U progu I wojny światowej w Krasnymstawie zamieszkiwało: 68% katolików, blisko 8% prawosławnych, i około 24% społeczności żydowskiej (dane za APL, Zarząd Powiatowy Krasnostawski, sygn. 32.).

¹⁴ Tamże, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1678.

Utrzymanie szkoły męskiej w mieście wzrosło z 397 rubli w 1877 r. do 818 rubli w 1895r. i 917 rubli w 1909 r.¹⁵

Budżet szkół i przede wszystkim palce nauczycieli były bardzo małe, często ledwo pozwalały na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych. Doniesienia nauczycieli w omawianym okresie zawierają liczne prośby, kierowane do władz administracyjnych, o podwyższenie uposażenia. Zdarzało się, że nauczyciele sami opłacali najem i ogrzewanie sal szkolnych, w których pracowali¹⁶. Nauczanie odbywało się w uciążliwych warunkach, zwykle w ciasnych pomieszczeniach i w przepelnionych klasach. Utrzymanie szkół miejskich stanowiło dla krasnostawskiego magistratu – pomimo tych oczywistych niedociągnięć - duże obciążenie budżetowe¹⁷.

W szkołach elementarnych obok nauczycieli wyznania prawosławnego i rzymsko-katolickiego zatrudniano nauczycieli litewskich, przesiedlonych za działalność niepodległościową do Krasnegostawu i okolic. Ich obecność odnotowano w szkołach na: Krakowskim Przedmieściu, w Małochwieju, w Siennicy Królewskiej, w Siennicy Różanej i w Siennicy Nadolnej¹⁸. Poniższa tabela ilustruje nauczycieli szkół krasnostawskich z uwzględnieniem ich miejsca zatrudnienia, czasu pracy i wyznania.

Nauczyciele szkół początkowych w Krasnymstawie						
Lata	Zastawie	szkoła męska	szkoła żeńska	Krakowskie Przedmieście	Zakręcie	
1892	Maria Anosowa [prawosławna]	Damazy Weremkowicz brak danych	Maria Lenc [prawosł.]	Seweryna Ła- zowska [ryzm-kat]	Łucja Kowalewska [ryzm- kat.]	
1893					Mieczysław Kupiec [ryzm-kat.]	
1894	Ignacy Jasiewicz [prawosł.]				Elena Raczkowskaja [prawosł.]	
1898	Stanisław Burzyński [kat.]			Olga Dowojno [prawosł.]	Seweryna Bo- czarowa [rzym-kat.]	Iwan Iwanow [prawosł.]
1900				Aleksander Ma- nis Brak danych		Aleksander Czurd- nicki [rzym-kat.]
1901						Piotr Puszyński [rzymsk-kat.]

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, sygn. 1677, 1695.

¹⁷ Patrz J. Kulbaka, *Gospodarka Krasnegostawu w latach 1866-1915*, [w] A. Kopruckowiak (red.), *Miejskie społeczności lokalne w Lubelskiem 1795-1918*, Lublin 2000, s. 233-250; APL, Rząd Gubernialny Lubelski (dalej RGL), sygn. A II 1903:331 (liczne inspekcje naczelnika chełmskiej dyrekcji naukowej dowodzą, że warunki pracy szkół były bardzo uciążliwe. W 1911 r. szkoła męska mieściła się w niewielkim domu Ignacego Dąbrowskiego. W ciągu dnia przebywało w niej 67 chłopców).

¹⁸ F. Żurek, *Powiat krasnostawski w walce o wolność*, Warszawa 1937, s. 42.

1903	Aleksander Zawadzki [prawosł.]	Olga Baryłowicz [prawosł.]			
1905					Olimpiada Popowa brak danych
1907					
1908					
1909					
1910		Teofil Romanowski brak danych			
1912		Grzegorz Mikelianis			Iwan Płodowski brak danych
		wakat			

Źródło: *Pamiętna książka Lublińskiej Gubernii za lata 1892-1912.*

Pomimo różnorodnych trudności towarzyszących funkcjonowaniu szkół miejskich Krasnegostawu oraz faktu, że ich działalność wpisana była w szerszy nurt polityki rusyfikacyjnej caratu, należy zauważyć, że mieszkańcy miasta doskonale zdawali sobie sprawę z konieczności edukacji swych dzieci i byli zainteresowani rozbudową i modernizacją szkół. W materiałach archiwalnych, będących spuścizną po działalności krasnostawskiego magistratu i zarządu powiatowego, znajdziemy liczne przykłady potwierdzające tę tezę. Warto przy tym dodać, że od powstania styczniowego do I wojny światowej, dwukrotnie zwiększyła się liczba ludności miasta i powiatu. Pod

koniec tego okresu Krasnystaw zamieszkiwało niemal 10 tys. mieszkańców, powiat – 120 tys. osób¹⁹.

W 1875 r. mieszkańcy partycypowali, wspólnie z władzami miejskimi, w kosztach wzniesienia budynku nowej szkoły elementarnej w Krasnymstawie²⁰. W końcu XIX stulecia społeczność miejska popierała inicjatywę utworzenia szkoły dwuklasowej, a po 1906 r. założenia pierwszej szkoły średniej w Krasnymstawie²¹.

Wcale nie mniejszą troskę o szkolnictwo miejskie wykazywały władze krasnostawskiego magistratu. Należy zauważyć, że jego skład osobowy w dużej mierze stanowili Polacy, zupełnie inaczej niż w miejskim zarządzie powiatowym, zdominowanym przez urzędników rosyjskich.

Celem usprawnienia warunków pracy szkół miejskich (mieszczących się w pomieszczeniach wynajmowanych) magistrat zakupił w latach dziewięćdziesiątych XIX w. działkę przy ul. Pawłowskiej. Na skutek negatywnej opinii naczelnika dyrekcji naukowej, który stwierdził, że plac znajduje się w bezpośredniej bliskości targu, władze miejskie zakupiły plac od Kazimierza Zamojskiego o powierzchni 300 m².²²

W roku 1899 r. zakupiono plac pod budowę szkoły na Zakręciu od Antoniego Pełczyńskiego.²³ Pomimo kilku prób budowa szkoły opóźniała się. Ostateczna decyzja o jej budowie zapadła w roku 1905. Niestety i tym razem nie doszło do budowy szkoły, z pewnością z powodu wydarzeń rewolucyjnych z lat 1905-1907.²⁴ Sprawa ruszyła z miejsca w 1908r., gdy w mieście gościł naczelnik Dyrekcji Naukowej. Nauczyciel szkoły na Zakręciu pracował w bardzo trudnych warunkach, prowadził zajęcia w kilku turach dziennie, w wynajmowanym pomieszczeniu w którym przebywało kilkadziesiąt dzieci.²⁵ Władze miejskie zdecydowały wówczas, że do celów nauczania można będzie przysposobić dwa domy opieki, które znajdowały się w niedaleko od placu, na którym w 1905 r. miała powstać szkoła. Kamienne budynki były własnością Towarzystwa Opieki Społecznej, któremu zaproponowano zamianę gruntów z dopłatą około 10 tys. rubli ze strony magistratu. Taka zamiana pozwalała – wg wyliczeń urzędników – na zachowanie oszczędności nawet do 3.700 rb. W tej sprawie osiągnięto kompromis. W roku 1909 dokonano ostatecznie zamiany (z dopłatą 10.181 rubli). Mieszkańcy Zakręcia z zadowoleniem przyjęli tę decyzję, ale jednocześnie opowiadali się za zachowaniem starej szkoły i wzniesieniem drugiej na Majdanie od strony Stężycy²⁶.

Do realizacji pomysłu utworzenia szkoły dwuklasowej w mieście przystąpiono w 1906r. Tym razem mieszkańcy miasta negatywnie odnieśli się do tego pomysłu. Podobne stanowisko zajęła Polska Macierz Szkolna. W 1908r. naczelnik zarządu po-

¹⁹ Na podstawie: *Pamiętnych kniżek Lublińskiej Guberni*.

²⁰ APL, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1677.

²¹ Tamże, sygn. 1677 i 1696.

²² APL, RGL, sygn. A I 1898:251 (prac budowlanych nie było o czym świadczą ciągle zawierane umowy o najem pomieszczeń dla szkół: męskiej i żeńskiej w mieście).

²³ Tamże, A III 1899:114.

²⁴ Tamże, A II 1903: 331.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1686.

wiatowego donosił do gubernatora iż *Polskije szowinisty* bojkotują szkołę carską. Właściwie nic nie stało na przeszkodzie by mogła ona powstać jednakże sprzeciw mieszkańców powodowany był motywem utworzenia szkoły średniej. O tym, że szkoły dwuklasowej nie utworzono zdecydowała stanowczość i jednomyślność obywateli miasta, którzy słali petycje do gubernatora. W 1910 r. adresatami takiego pisma byli (m.in.): Wincenty Ryjecki, Stanisław Rataj, Ignacy Dąbrowski, Władysław Ratajski, Wojciech Bojarski, Jan Wiśniewski, Moszko Bajnberg, Majer Kincler, Wanda Kozyrska, Jan Kowalski i Lejba Zalcman.²⁷

Utworzenie szkoły średniej w mieście i powiecie było rzeczywiście niezbędne. Około 1910 r. liczba młodzieży w wieku szkolnym osiągnęła poziom 30 tys. w całym powiecie²⁸.

Stanowczość mieszkańców, wsparta ostatecznie zgodą samego gubernatora lubelskiego, doprowadziła do uruchomienia szkoły średniej (realnej), w sierpniu 1912 roku. Do 1915 r. uruchomiono 5 klas. Było to możliwe dzięki determinacji władz miasta, które przeznaczały na rozwój szkoły realnej rocznie około 20 tys. rubli. Kwoty te były na tyle duże, że w 1915 r. magistrat nie miał żadnych rezerw finansowych²⁹.

Administrowanie tą szkołą było bardzo kosztowne. Dyrektor (Nowikow) zarabiał rocznie 3.600 rb., inspektor 1.260 rb., bibliotekarz 360 rb., lekarz 460 rb., a nauczyciele gimnastyki i śpiewu otrzymywali po 250 rb. Koszt pomocy naukowych i bibliotecznych pochłaniał prawie 850 rb. Całoroczne utrzymanie budynku opiewało na kwotę 2 tys. rb.¹⁴⁹ Wynagrodzenia nie były wypłacane regularnie ani w roku 1914, ani też w 1915 r. Miały na to bezpośredni wpływ działania wojenne i zajęcie przez wojsko części środków finansowych magistratu. Jeszcze po ewakuacji urzędów miejskich z Krasnegostawu do Rosji nauczyciele szkoły realnej domagali się przysługujących im pensji³⁰.

Program nauczania w szkole średniej obejmował lekcje z języków: rosyjskiego, niemieckiego, polskiego. Uczono także geografii, historii, matematyki, fizyki, historii współczesnej, rysunku, pisania, kreślenia, religii prawosławnej i rzymskokatolickiej. W klasie pierwszej tygodniowo odbywało się 30 lekcji, a w pozostałych 33-34 lekcje. Języka polskiego uczono we wszystkich klasach, podobnie jak religii rzymskokatolickiej. Historię wykładano od klasy trzeciej podobnie jak kreślenie. Język obcy pojawiał się w programie nauczania klas drugich, a fizyka czwartych³¹.

Warto wspomnieć o jeszcze jednej ciekawej inicjatywie edukacyjnej władz miejskich Krasnegostawu. Otóż, bezpośrednio przed wybuchem pierwszej wojny światowej władze miejskie, wsparte przychylną opinią obywateli miasta, przystąpiły do budowy seminarium nauczycielskiego. W maju 1913 r. Zarząd Powiatowy donosił

²⁷ Tamże, sygn. A II 1910: 274; patrz też: tamże, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1696.

²⁸ Tamże, sygn. A II 1910: 274.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże (szkoła realna mieściła się w gmachu w którym dziś działa szkoła specjalna nr 6 w Krasnymstawie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918r. reaktywowano tam szkołę średnią. W latach sześćdziesiątych XX w. przeniesiono ją do nowej siedziby – chodzi o Liceum Ogólnokształcące nr 1 im. W. Jagiełły).

do gubernatora lubelskiego, że „domowładcy” dobrowolnie zgodzili się na odstąpienie 8 morgów ziemi w celu budowy seminarium³². Plac na którym zamierzano otworzyć seminarium i szkołę obejmował część ziemi z tzw. „Szkółki” i z „Błoni”. W tej sprawie odbyło się swoiste referendum. Wzięło w im udział 69 spośród 96 uprawnionych mieszkańców miasta. Głosowanie zakończyło się pozytywnie. Całość kosztów związanych z budowa seminarium wziął na siebie magistrat miejski³³. Decyzja o budowie seminarium i szkoły zapadła ostatecznie w połowie 1915 r. w chwili gdy administracja carska ewakuowała się z miasta przed nadciągającymi wojskami Austro-Węgier. Projekt upadł.

Ocena działalności szkół miejskich Krasnegostawu musi być wielopłaszczyznowa. Władze miasta – na równi z innymi miastami powiatowymi guberni lubelskiej – podlegały odgórnym dyrektywom władz carskich i nie mogły realizować polskiej racji stanu (np. władze carskie nigdy nie wprowadziły obowiązku szkolnego w Królestwie Polskim). Trzeba jednak podkreślić, że troska o szkoły szczególnie od początków XX w., była jednym z priorytetów magistratu krasnostawskiego, a także w mniejszym stopniu zarządu powiatowego. Kancelaria gubernatora na ogół dobrze i bardzo dobrze oceniała działalność administracji Krasnegostawu, zaliczanego – pod względem sprawozdawczości kancelaryjnej – do czołówek miast gubernialnych.

Pięćdziesięciolecie po reformie administracyjnej z 1866 r. było dla Krasnegostawu okresem sukcesywnego rozwoju. Świadczy o tym wzrost demograficzny, rozwój gospodarczy, a także aktywność społeczno-polityczna mieszkańców, aktywnie uczestniczących w życiu miasta i powiatu. Zajęcia zarobkowe ludności, życie kulturalne jak również profil kształcenia i urządzenie szkół nie odbiegały od ówczesnych trendów, tradycji i praktyk znanych w poszczególnych miastach guberni. Warto przy tym zauważyć, że urządzenie i wygląd miasta cieszyły się niejednokrotnie uznaniem przyjezdnych. Podróżujący na przełomie XIX i XX w. przez miasta Lubelszczyzny Leonard de Verdmon pisał: „Krasnystaw obecnie należy do miast również najporządniejszych, noszących cechę ładu i regularności”³⁴.

³² Tamże, Dyrekcje Szkolne, sygn. 1926.

³³ Tamże (inicjatywie założenia seminarium towarzyszył pomysł przysposobienia budynku pojezuickiego w Krasnymstawie. Władze miejskie nie uzyskały jednak zgody władz wojskowych - zajmowała je 6 dońska bateria kozacka. W budynkach tych mieścił się ponadto lazaret wojskowy i areszt).

³⁴ L. de Verdmon, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek, osad w Królestwie Polskim*, Warszawa 1902; porównaj J. Kulbaka, *Gospodarka Krasnegostawu...* (informacje z zakresu inwestycji miejskich, działalności urzędów, profilu upraw rolnych, handlu i rzemiosła, przedsiębiorczości mieszkańców, etc.).